

ӘОЖ 340.13/14

А.А. Турегельдиева

Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті,
Қазақстан, Түркістан қ.

Көші-қон құқығының халықаралық қайнар көздері

Аңдатпа. Аталған мақалада көші-қон құқықтарын дамытудың теориялық және тәжірибелік мәселелері ашылады.

Түйін сөздер: құқық, көші-қон, көші-қон қатынастары, құқық қайнар көздері, көші-қон құқығы, құқық жүйесі.

Ішкі мемлекеттік көші-қон құқығы кез келген мемлекеттің ұлттық құқық институтының үлкен кешені болып табылады. Алайда мемлекет ішінде көші-қон қатынастарын реттеуден тыс көші-қон құқығы өзіне тән күшімен халықаралық көпшілік құқығына жатады. Соңғы кездері халықаралық құқықтың өз саласындағы халықаралық көші-қон құқығының өзгеру тенденциялары көрініс табуда. Бұл халықаралық көші-қон құқығы біртұтас білімнің окшауланған субъектілері мен объектілері бола отырып, осы халықаралық көші-қон қатынасының арнайы қатынас түрін шектейді.

Көптеген зерттеушілердің тенденцияларында көші-қон көздері талдауларының бір деңгейде болатынындай халықаралық көші-қон құқығына өз деңгейінде көңіл бөлінбей келеді. Халықаралық көші-қон қатынасы сипатының ережесін бұрынғы нысандарында көрсетілген халықаралық көші-қон құқық қайнар көздерінің қолданбалы түрінде қарауға болады. БҰҰ Халықаралық соты Статутында халықаралық құқық қайнар көздерінің тізімі сақталған. Халықаралық конвенцияларына, халықаралық тәртібіне, жалпы құқық принциптеріне, сот шешімдеріне және көпшілік құқығына көптеген білікті мамандардың доктриналарын енгізеді [1].

Алайда аталған Статут БҰҰ Халықаралық сотына арналған тек міндетті ережелерді орнатады. Халықаралық құқық қайнар көздеріндегі

көрсетілген тізім жан-жақты болып табылмайды және толықтырылып отыруы мүмкін.

Халықаралық көші-қон құқығы үшін базалық болып табылатын халықаралық құжаттар арасында адам құқығының жалпы декларациясы негізгі орынды алады. Бұл құжатта көші-қонға қатысты мынадай құқықтар атап көрсетіледі: әрбір мемлекеттің шекарасынан тыс мемлекеттерге өзіне тұрғылықты орынды таңдауына және еркін ауысуына құқығының болуы; кез келген мемлекеттен кетуге; басқа мемлекеттерге саяси баспана іздеуге және осы баспананы пайдалануға құқығының болуы [2].

Әйтсе де заңды міндеттелген келісім ретінде емес, Декларация саяси ниеттестік туралы өтініш ретінде қабылданған. Бұның адам құқығын күшейтетін алғашқы халықаралық құжат ретінде үлкен маңызы бар. Декларация қабылданғаннан бері оның көптеген ұстанымдары міндетті заң құжаттарында қайталанып, әдеттегі жалпы нормалардың мәртебесін алғанын атап айту қажет.

Халықаралық келісім

Халықаралық келісімдері құқығы туралы Вена Конвенциясында көрсетілгендей, өзара тығыз байланысты құжаттардың бірқатарында осындай келісім халықаралық құқықты реттейтін мемлекеттер арасында жазбаша түрде бекітілгеніне, сондай-ақ нақты атауына қарамастан енгізілген [3].

Көші-қонның белгілі бір проблемалары

бойынша халықаралық ұйымдар қызметінің үдерісінде сәйкестендірілен Конвенциялар дайындалып қабылданған. Олардың арасында, ең алдымен, босқындардың проблемаларын реттеу бойынша халықаралық келісімдерді атап өту қажет. 1951 жылы Босқындар мәртебесі туралы конвенцияға кіргізілген 1967 жылы Хаттама халықаралық қорғауды қажет ететіндер үшін нақты құқықтық тәртіпті орнатушылардың көп салалы келісімдері болып табылады. Аталған құжаттар сол жерде қудалау көргендер үшін (кері жіберілген хаттан бас тарту ұстанымдарының), барлық босқындарға дискриминациялық емес жолдау туалы талаптарды, саяси баспана сұраған мемлекеттер алдындағы міндеттерді және т.с. саяси баспана сұраушы тұлғаларға және босқындарды қайтаруға тосқауыл қоюды бекітеді [4].

Қазіргі уақытта әлемнің көптеген мемлекеттері заңсыз көші-қон істеріне тиімді қарсы тұру үшін түбегейлі күштерді қабылдауда. Бұл проблема БҰҰ аясында халықаралық қылмысқа қарсы күрес мәселелері бойынша халықаралық-құқықтық актілерді дайындауда кеңінен ескеріліп отыр. Иллюстрациялардың ең бірінші беттеріне БҰҰ Конвенциясы 2000 жылы ұйымдасқан трансұлттық қылмыстарына қызмет етеді және оған екі хаттама кіреді: заңсыз мигранттарды құрлық, теңіз және әуе жолдары арқылы әкелуге қарсы хаттама және адам саудасын, әсіресе әйелдер мен балалар саудасын алдын ала сақтандыру туралы хаттама.

Келтірілген халықаралық келісімдер XX ғ. уақыты ішінде халықаралық көші-қон нормаларын дамытуда кейбір жайттардың кездескеніндей, бақылауға алуға мүмкіндік береді. Алдымен, көші-қон құқығы нормалары халықаралық құқық қайнаркөздері жүйесінде біршама жалпылай сипат алды және арнайы бекітілген жоқ. Халықаралық көші-қон қатынастарын реттеу қажеттілігі туындағаннан соң, олардың әлсіз халықаралық келісімдері айқын көріне бастады. Келешекте осы салада алдағы уақытта олардың толық сипаттамасын кеңінен қолдану туралы негіз жасауға болады.

Халықаралық тәртіп

Халықаралық тәртіп – халықаралық-құқықтық тәртіп ретінде олардың халықаралық тәжірибесінде халықаралық субъектілерімен орындалып танылған ұқсас жағдайда айлап-жылдап қайталанатын халықаралық құқық субъектілері сипатының ережесі [5].

Яғни халықаралық көші-қон құқығы саласындағы тәртіп – көші-қон үдерісі барысында бекітілген сол ережелердің тәртібі.

Тәртіп ретінде ережелер сипатын бекіту күрделі үдеріс болып табылады. Өйткен келісімді тәртіп нормаларынан айырмашылығы қандай да бір бірегей актілер жазбаша түрде заңдастырылмайды. Сонымен, БҰҰ Халықаралық сот Статутында келтірілген қосымша құралдар тәртіптің жүзеге асырылуын белгілеу үшін әртүрлі мемлекеттердің халықаралық құқығы саласында аса танымал мамандардың соттық шешімдері мен доктринасы пайдаланылады [6].

Құқық теориясында халықаралық тәртіпті анықтау үшін қосымша қайнар көздері халықаралық ұйымдарының біржақты актілері мен мемлекет әрекетін шешуде пайдаланады.

Халықаралық тәжірибеде кейбір мемлекеттердің тәртіп ережесі бұрынғыдай келісімдік нысанында, ал басқа мемлекеттер үшін халықаралық тәртіптердің нысанында болатын оқиғалар кездеседі. Егер сол мемлекеттер халықаралық конвенцияға қатысушы болса, осындай жағдайлардың орын алуы мүмкін, ал басқа мемлекеттер халықаралық-құқықтық нормалар тәртібі ретінде келісімді халықаралық-құқықтық нормаларды орындайды. Осылай халықаралық көші-қон құқығына қандай да бір тұлғалардың сол жаққа қайтуына тыйым салынады, оның нәсілінің белгілері салдарынан дін қабылдауы, азаматтығы, белгілі бір әлеуметтік топқа жататын немесе саяси сенімдер, қинау, қатыгез, рақымсыз түрде қысым көрсету әрекеттері, адамдарға назар аудару және жазалау түрінде ар-намысын қорлауы сияқты жайттарды айтуға болады. Аталған ұстаным кері жіберуден бас тарту босқындарды қорғаудың халықаралық негізі болып табылады, мемлекеттердің белгілеген «теориясында» және тәжірибеде әрекет етеді.

Әдеттегі халықаралық көші-қон құқығы нормаларына гуманитарлық құқықты көтеретін кейбір нормаларды жатқызуға болады. Мысалы, олардың қатарына мемлекет оларды жаулап алған территориясында азаматтық тұрғындардың бір бөлігін жер аударып жібере алмайды немесе қоныс аударуына жол бермейді, ал қоныс аудару жағдайында азаматтық тұлғаларды қанағаттанарлық жағдайда орналастыру мен қауіпсіздікпен қамтамасыз ету үшін барлық мүмкіндіктер қабылданады [7].

Халықаралық көші-қон құқығы тәртібінде азаматтардың тегі мен құқық қайнар көздеріне қатысты мемлекеттің құқық приоритеті құқықтық жүйесінде бекітуді қарауға болады.

Осылайша, халықаралық көші-қон құқығында халықаралық тәртіпті кеңінен қолдану туралы айтуға болмаса да, оны жеке құқықтың қайнар көздері ретінде көрсетуге болады.

Халықаралық сот органдарының шешімі.

Қосалқы құқық қайнар көздері БҰҰ Халықаралық сот шешімі, басқа халықаралық сот және арбитраж органдары болып табылады.

БҰҰ Халықаралық соты мемлекетке мүше елдер арасындағы заңға сүйенген дауларды реттеумен және БҰҰ, оның мекемелерінің консультациялық қорытындыларын ұсынады, сондай-ақ заң күшіне енген БҰҰ бас сот органдары болып табылады. Осыған орай, Халықаралық көші-қон құқығына 2004 ж. Мексиканың АҚШ-қа қарсы талап арыз бойынша БҰҰ Халықаралық сот шешімін атап айтуға болады. Істің мәнісі АҚШ билігі Мексиканың 54 жастағы азаматын ұстап кінәлі деп тауып, өлім жазасына кесті. Сол азаматты тұтқынға алғанда Вена конвенциясында көрсетілген 1963 ж. консулдық қатынастары жөніндегі консулдық мекеменің мәлімдемесінің міндетін орындаған жоқ [8].

Аталған істе БҰҰ Халықаралық соты халықаралық құқық нормаларының бұзылуына байланысты Мексика азаматына шығарылған үкімді қайта қарау туралы АҚШ-тың міндеті деген қорытындыға келді.

Нақты істерге рұқсат ететін мемлекетке қатысушылардың адам құқығын қорғау туралы Еуропалық конвенциясы нормаларының бұзылуы мәселелері бойынша өндіріске жеке арыз негізінде қабылдаған Еуропа конвенцияның адам құқығын қорғау туралы шешімі сот шешімдері арасында ерекше орын алады. Еуропа сотының шешіміне қатысты көші-қон қатынасын тікелей немесе жанама көтеретін босқын санаты ұсынымын кері қайтарып, жер аударылған тұлғалардың істері мұндай істердің аз ғана санын құрағанымен тәжірибеде кездескен негізгілердің біріне жатады.

Осылайша, халықаралық сот шешімі халықаралық соттың қосымша қайнар көздері ретінде алға тартылып, олар халықаралық ұйымдар мен мемлекеттердің кезекті тәжірибесіне әсер ете отырып, халықаралық құқық тәртібі нормаларын көрсетуге мүмкіндік туғыза алады.

Халықаралық ұйымдардың актілері (жеңіл құқық нормалары)

Көші-қон мәселелерін реттейтін актілерді дайындауда адам құқығы бойынша Комиссия баяндамашылары, БҰҰ Бас секретарының өкілдері маңызды рөл атқарады. Қазіргі уақытта мұндай сарапшылар адам құқығы саласындағы механизмдерінің жүйесіне кіреді. Бас секретардың өкілі басқарушы принциптерін дайындау негізіндегі мемлекет арасына қоныс аударған тұлғаларды қорғау және аталған проблема бойынша құқықтық талдау мен жинақталған құжатты дайындайды. Мұндай принциптер кез келген басқа билік органдарын, мемлекет үшін бағдар жасауға, топтар мен тұлғалар, үкіметаралық және үкіметтік емес ұйымдардың мемлекет ішіне қоныс аударушы тұлғалармен байланысты проблемаларды шешуде қызмет етеді [9].

Халықаралық көші-қон проблемаларын шешуде көші-қон құқығы істері бойынша БҰҰ арнайы баяндамашысы үлкен рөл атқарады. Оның негізгі міндеті мигранттардың құқығын қорғау саласындағы болып жатқан кедергілерді жеңудің құралы мен жолдарын зерттеу болып табылады. Баяндамашының арнайы мандаты мемлекет барлық еңбек етуші мигранттардың және олардың отбасы мүшелерінің құқығын қорғау туралы Халықаралық конвенцияны бекіткеніне қарамастан барлық мемлекеттерге таратылады. Арнайы баяндамашының негізгі қызметінің бірі ұлттық, аймақтық және халықаралық деңгейдегі мигранттар құқығы саласында заң бұзушылықтың алдын алудың нақты шараларын қабылдау бойынша қажетті ұсыныстарды алға тарту болып табылады. Жыл сайын арнайы баяндамашы Кеңеске адам құқығының барлық әлемді алаңдатып отырған мәселелер бойынша мигранттардың құқығын қорғау жағдайы туралы баяндама дайындайды.

Халықаралық ұйымдардың актілері арасында БҰҰ Бас Ассамблеясының қабылдаған резолюциясы ерекше орын алады. Мигранттар құқығының арасында мигранттардың және олардың отбасы мүшелеріне қатысты кез келген дискриминациялық тәжірибені жою мақсатында көші-қон саясатын қайта қарау қажеттілігі жағдайында, шолу мүмкіндіктерін қарастырудың мемлекетке ұсынылатын резолюциясы ескертілуі тиіс; мигранттарға оларды қабылдаған мемлекеттерде толықтай шоғырлануға мүмкіндік беретін арнайы бағдарламаларды қабылдау мүмкіндігін қарастыру ұсынылады [10].

БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған резолюцияның құндылығы олардың мемлекеттердің санын белгілеуде бекітіледі: тіпті міндетті күштері жоқ болса да, өз саясатын жүзеге асыратын мемлекеттер үшін тәжірибелік басшылық жасауға қызмет етеді және моральдық әсер береді.

Халықаралық көші-қон құқығы доктринасы

Заң шығаруда теория өте маңызды рөл атқарады. XIX ғасырда халықаралық құқық саласында танымал ғалымдардың еңбектері халықаралық құқық қайнар көздері ретінде жиі қарастырылды.

Қазіргі уақытта халықаралық көші-қон құқығы доктринасының маңызын жоққа шығаруға болмайды. Өйткені қажетті жағдайларда мұндай заңдар жеке халықаралық-құқықтық жағдайларды танып білуге мүмкіндік береді. Алайда доктриналар халықаралық-құқықтық нормаларды түсіндіруде және қолдануда халықаралық құқық субъектілерінің ұстанымының нақты мазмұнын анықтау үшін тек қосымша құрал ретінде пайдаланылады.

Қазіргі кезеңде өзін-өзі басқару құқығы саласындағы халықаралық көші-қон ақырындап өзгеріске ұшырап отыр. Осыған орай, халықаралық көші-қон құқығы заңдарды тиімді әрі көптеп пайдалану мақсатында нақ осы тұтастай ұйымдастырылған жүйеде қарастыруға болатын қайнар көздердің аса маңызды жүйесі бар екенін атап айтуға болады. Мұның барлығы халықаралық көші-қон құқығы қайнар көздерін тереңірек талдауды және алдағы уақытта оларды жүйелендіруді қажет етеді.

Әдебиеттер

1 Статут Международного суда // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

2 Всеобщая декларация прав человека // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

3 Венская конвенция о праве международных договоров // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

4 Конвенция о статусе беженцев // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

5 Международное публичное право: учебник / под ред. К. А. Бекашева. – М.: Проспект, 1999

6 Статут Международного суда // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

7 Защита мигрантов: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН: Документ ООН. A/RES/59/194 // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

8 Тоцкий Н. Н. Введение в миграционное право. Миграционное право как подотрасль конституционного права Российской Федерации. Нормативные акты, регулирующие правоотношения с участием мигрантов. – М.: Диалог МГУ, 1999.

9 Поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, включая право на развитие: докл. Спец. докладчика по вопросу о правах человека мигрантов Хорхе Бустаманте: док. ООН A/HRC/7/12 // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

10 Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей // Принята резолюцией 45/158 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1990 года.

References

1 de Statuto Internationalis Court // Source: <http://www.un.org/ru/ga/>

2 Universal DECLARATIONEM HOMINIS IURIUM // Source: <http://www.un.org/ru/ga/>

3 de Vienna Convention De iure Foederibus // Source: <http://www.un.org/ru/ga/>

4 Convention in Status of Refugientibus // Source: <http://www.un.org/ru/ga/>

5 Public iuris internationalis: artem / ed. KA Bekyasheva. M.: prospectus erat, MCMXCIX

6 de Statuto Internationalis Court // Source: <http://www.un.org/ru/ga/>

7 Protection migrantes: UN Coetus Generalis Consilium: UN Doc. A/RES/59/194 // source: <http://www.un.org/ru/ga/>

8 Totsky N. ad eruditionem migratio legem. Immigration lege tamquam sub-sectorem constitutionalis iura Russian Foederatio. Ordinationes, regendi necessitudinem cum operarii. Moscu: Alternis sermonibus MGU, MCMXCIX.

9 Suspendisse humanae iura fidemque IX civili, politicae, oeconomicae et socialis et culturalis jure merito etiam augmentum volutpat. Spec. Rapporteur super humanae iura migrantes, Jorge Bustamante: Doc. UN A/HRC/7/12 // source: <http://www.un.org/ru/ga/>

10 International Convention in Praesidio omnium jura ADVENUS Operariorum et Sodales familias suas // adoptatusque a Coetu Generali resolutio XLV / CLVIII de XVIII December MCMXC.

А.А. Турегельдиева

Миграционное право как источники международного права

В данной статье раскрываются теоретические и практические вопросы развития источников миграционного права.

Ключевые слова: Право, миграция, миграционные правоотношения, источники права, система право.

A.A. Turegeldieva

Immigration Law as sources of international law

This article describes the theoretical and practical aspects of the sources of migration law.

Keywords: Right, migration, legal migration, the sources of law, the right system.